

TÜRKÇEDE ÖN SESTE Y*

*Sertan ALİBEKİROĞLU***

ÖZET

Kökleri çok eski tarihlere uzanan Türkçe, eski kıtalar üzerinde çok geniş coğrafyalara yayılmıştır. Bu coğrafyalara yayılım ve dilin doğasında bulunan canlı bir varlık olma vasfının Türkçenin çok çeşitli lehçe ve şivelere ayrılarak dallanmasının ana sebeplerini oluşturması, Türkologların, Türkçeyi tasnif ederken değişik ölçüler kullanmalarına neden olmuştur. Coğrafya, boy adları ve lehçe özelliklerine göre tasnif edilmeye çalışılan Türkçenin tasnifinde, lehçe özelliklerini kullanan Türkologların ses bilgisi çalışmaları sonucunda, İlk Türkçenin Doğu ve Batı kolları arasında iç ve son seste l-ş, r-z ve ön seste y-s/ş denklikleri tespit edilmiştir. Elbette yalnızca bu ses denklikleri bulunmamaktadır. Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçeleri arasında -özellikle mekâna ve zamana bağlı- pek çok ses değişimleri ortaya çıkmış ve lehçeler arasındaki ses denklıklarını oluşturmuşlardır. Bu denklıklar, Türkçenin uzun tarihi yolculuğunda uğradığı değişikliklere ışık tutarken; günümüzdeki durumunun anlaşılmasında ve gelecekteki şekillerinin tahmininde önemli bilgiler içermektedir. Bu çalışmada, Türk lehçelerinin tasnifinde kullanılmış olan ön ses y-'nin uğradığı değişiklikleri göstermek amaçlanmıştır. Bu değişimler gösterilmeye çalışılırken belirlenen hedeflerden birincisi, İlk Türkçe devresinde kelimelerin ön sesinde aslı olarak "y-" ünsüzünün bulunup bulunmadığını ve Türkçenin yazılı devrinden önce "y-" nin durumunu tespit etmek; ikincisi ise Türkçenin yazılı devrinde ön ses y-'nin aldığı şekilleri göstermektir. Bu düşünceden hareketle bu çalışma, yalnızca ön ses y "y-" ile sınırlandırılmış; iç ve son sesteki durumları çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil, ses bilgisi, "y", ön ses "y", Türk Lehçeleri.

INITIAL PHONEM Y IN TURKISH

ABSTRACT

The Turkish language, which has an ancient history, is spread to a wide geography in the old continents. In classification of Turkish, Turcologists use different measures because this spread and natural qualifier of languages which is being alive are the main reasons that

* Bu çalışma 2011 yılında Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalında sunulan doktora seminer çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Öğr. Gör. Sertan ALİBEKİROĞLU, Gaziantep Ün. Türk Dili ve Ed. El-mek: alibekiroglu@gantep.edu.tr

Turkish to branch into many dialects and accents. Studies of Turcologists who use dialect for the classification of Turkish show that there are equivalences between West and East branches of the First/Proto Turkish on “l-ş”, “r-z” in internal and final phoneme; and on y-s/ş in initial phonemes. Between the Ancient and Modern Turkish, there emerged-especially base on time and place-many phoneme evaluations and formed phoneme equivalences between dialects. These equivalences allow us to understand current situation of the language and have information for the future while they shed light evaluation of Turkish in its long historical journey. This study aims to show the changes of the initial phoneme y which is used in classification based on dialects. These changes will be shown by firstly, determining if during the First Turkish, there were the consonant primarily “y-” in initial phonemes of words, and determining the position of “y-” before the written era of Turkish; and secondly, presenting the positions of initial phoneme y- during the written era of Turkish. Following these motivations, the study only considers the initial phoneme “y-” and does not include the changes in internal and final phonemes.

Key Words: Language, phonics, “y”, initial phoneme, Turkish dialects

KISALTMALAR

AT	Ana Türkçe
Çağ.	Çağatay Türkçesi
Çuv.	Çuvaşça
DLT	Divan-ı Lügati't Türk
Doğu G	Doğu Grubu Ağızları
ET.	Eski Türkçe
GT.	Genel Türkçe
Hak.	Hakas Türkçesi
İT.	İlk Türkçe
Kaç.-Balk.	Karaçay-Balkar Türkçesi
Kalm.	Kalmuk
Kırg.	Kırgız Türkçesi
Kkalp.	Karakalpak Türkçesi
Ko.	Kore
KT.	Karahanlı Türkçesi
Kzk.	Kazak Türkçesi
Ma.	Mançu
Mac.	Macarca

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Mo.	Moğolca
Nog.	Nogay Türkçesi
OKD.	Oğuz Kağan Destanı
Orh.	Orhun
Otü./OT	Ortak Türkçe
T.	Türkçe
Tat.	Tatar Türkçesi
TT.	Türkiye Türkçesi
Tuv.	Tuva Türkçesi
Uyg.	Uygur Türkçesi
Yak.	Yakutça
YUT.	Yeni Uygur Türkçesi

GİRİŞ

Türkçe, kökleri çok eski tarihlere uzanan hayatı boyunca, eski kıtalar üzerinde çok geniş coğrafyalara yayılmış ender dillerden biridir. Bu coğrafyalara yayılım ve dilin doğasında bulunan canlı bir varlık olma vasfı, Türkçenin çok çeşitli lehçe ve şivelere ayrılarak dallanmasının da ana sebeplerini oluşturur.

Altay Dil Ailesinin önemli bir üyesi olan Türkçe, hem günümüzde yazı diline sahip olan dillerden hem de üyesi olduğu dil ailesinin diğer üyelerinden daha eski bir yazı dili olma özelliğine de sahiptir. En eski yazı dili örneklerini de millî bir alfabe ile kaydetmiş olması, Türkçenin dikkatleri çeken bir diğer özelliğidir.

Türkçenin dikkatleri çeken en önemli özelliklerinden biri de günümüzde farklı alfabelerle yazılmakla birlikte, Çuvaşça, Yakutça ve Halaçça adında üç lehçeye; Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız, Tatar, Başkurt, Azeri, Gagavuz, Türkiye, Hakas, Tuva vb. adlar taşıyan on dokuz şiveye ve sayısız ağza sahip olmasına rağmen, bunlar arasında görülen farkların ses ve şekilbilgisi düzeyinde kalmış olmasıdır. Cümle, tamlama ve kelime grubu yapım şekli, vurgu ve tonlaması, çekim ve kelime türetme şekli gibi ana unsurlarda bir değişiklik görülmez. Kelime hazinesi ise, elbette her lehçe ve şivenin bulunduğu coğrafya ve diğer dillerle ilişkileri açısından değerlendirilmelidir.

Türk lehçe ve şivelerini tasnif etmeye çalışan Türkologlar, tasniflerini farklı yöntemlere göre yapmışlardır. Kimi, coğrafi yön ve coğrafi adları esas alırken, kimi boy adlarını esas almış kimileri de dil özelliklerini veya tasnife esas alınan başlıkların tamamını kullanarak tasnif etmeye çalışmıştır. Tasniflerinde dil özelliklerini kullanan Türkologlar daha çok ses ve şekil bilgisi üzerinde durmuşlardır. Ses bilgisi çalışmaları sonucunda İlk Türkçenin Doğu ve Batı kolları arasında iç ve son seste l-ş, r-z ve ön seste y-s/ş denklikleri tespit edilmiştir. Bu ses denklikleri, yalnızca Türk lehçe ve şiveleri arasındaki ilişkileri incelerken değil, Türkçenin akrabalık ilişkisi olan diğer dillerle ilişkilerini incelerken de önemli bir ölçüdür. Bu çalışmada Türk lehçelerinin tasnifinde kullanılmış olan ön ses y-'nin uğradığı değişiklikleri göstermek amaçlanmıştır. Bu değişimler gösterilmeye çalışılırken iki hedef belirlenmiştir: Birincisi, İlk Türkçe devresinde

Turkish Studies

kelimelerin ön sesinde aslî olarak “y-” ünsüzünün bulunup bulunmadığını ve Türkçenin yazılı devrinden önce “y-” nin durumunu tespit etmek; ikincisi ise Türkçenin yazılı devrinde ön ses y-’nin aldığı şekilleri göstermektir. Bu nedenle çalışma, yalnızca, ön ses y “y-” ile sınırlandırılmış; iç ve son sesteki durumları çalışmaya dâhil edilmemiştir.

1. Ünsüzler arasında “y”nin yeri

Ses olarak y’nin ünsüzler arasındaki yerini tespit etmenin, özellikle ön seste y türemesini ve düşmesini açıklamaya önemli katkı sağlayacağı düşünülmüş ve öncelikle, ünsüzler arasında y’nin özelliklerine bakılmıştır.

Türk dili grameri kitaplarında “y” sesinin, çıkış biçimine göre yarı ünlü olduğu noktasında tam bir görüş birliği vardır (Ergin, Karaağaç, Öner, Aksan, Koç, Ediskun, Koç ve Doğan, Eckmann, vd). Sesin çıkış yeri bakımından ise, farklı sınıflandırmalar yapıldığı görülmektedir. Karaağaç, y’yi çıkış biçimine göre yarı ünlü, çıkış yerine göre dış-damak sesleri arasında gösterir ve d, t, n ünsüzleri ile birlikte verir (Karaağaç, 2010: 34). Eckmann, Çağatayca El Kitabı’nda, y sesini yarı ünlü ve j, ş, c, ç ile birlikte dış damak ünsüzü olarak, ünsüzler tablosuna almıştır (Eckmann, 2005: 35). Ergin, teşekkül noktası bakımından, ön damak ünsüzleri arasında gösterir ve g, k, l, r ünsüzleri ile birlikte verir. (Ergin, 1999: 46). Koç, hazırladığı ünsüzler tablosunda, sert (ön) damak ünsüzleri arasında gösterir ve k ve g ile birlikte verir (Koç, 1996: 600). Öner, ön damak, tonlu ve yumuşak ünsüz olarak açıklar; l, r, g, k ön damak ünsüzleri ile birlikte verir (Öner, 1998: 9). Ediskun, y’yi çıkış noktası bakımından, k, ğ ve g ile birlikte damak ünsüzleri arasında sayar (Ediskun, 2007: 71). Koç ve Doğan “Kazak Türkçesi Grameri” adlı kitaplarında verdikleri Kazak Türkçesinin ünsüzleri tablosunda; sürekli, sızıcı, tonlu ve ön damak ünsüzü olarak gösterir (Koç, Doğan, 2004: 36). Aksan, y’nin damaktan çıkan sürtünücü, ötümlü ve Türkçede yarı ünlü olan seslerin bir örneği (Aksan, 1995: 195) olduğunu belirtir ve ünsüz tablosunda çıkış yerine göre ön damak g ve k sesleri ile birlikte gösterir (Aksan, 1995: 198). Coşkun ise, boğumlanma tarzına göre boğumlanma yerinin ön damak ve boğumlanma organının dil ortası olduğunu, hazırladığı standart Türkçenin ünsüzleri ile ilgili tabloda gösterir ve g, k ünsüzleri ile birlikte verir (Coşkun, 2001: 69).

Yukarıdaki görüşler ışığında, “y” yi ötümlü ve ünlüler gibi rahat oluşması açısından akıcı bir ön damak ünsüzü olarak açıklayabiliriz. Ancak bu ses tam bir ünsüz sayılmadığından yarı ünlü adını alır. Özellikle, y’nin bu yarı ünlülük özelliği, sözcüğün ilk hecesinde düz-dar (ı, i) ve düzyuvarlak (u, ü) ünlüler bulunduran belirli sözcükler önünde y’nin düşmesi veya türemesini kolaylaştırmaktadır.

2. İlk Türkçede ön ses y (y-) ve Çuvaşça

Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren sözcük başlatabilen ünsüzler arasında olan “y”nin İlk Türkçe devresinde aslî olarak bulunup bulunmadığı pek çok Türkolog tarafından incelenmiş ve tartışılmıştır. Bu tartışmalar genelde, Eski Türkçe ile Çuvaşça ve diğer Altay dilleri arasındaki ses denklikleri karşılaştırılarak yapılmıştır. Böylelikle y ve diğer seslerin durumları ile Eski Türkçe ve Çuvaşça ilişkisi ortaya konmuştur. Bu nedenle İlk Türkçede ön ses y-’nin aslî olarak bulunup bulunmadığı İlk Türkçe ile Çuvaşça arasındaki ilişkiler değerlendirilerek ele alınacak ve İlk Türkçe devresinde başladığını düşündüğümüz İlk Türkçe ile Çuvaşça arasındaki kelime başı y- ~ s- denkliği gösterilmeye çalışılacaktır.

Prof. Dr. Ahmet Buran ve Yrd. Doç. Dr Ercan Alkaya tarafından hazırlanmış olan Çağdaş Türk Lehçeleri adlı kitapta, Türk lehçelerinin ses özelliklerine göre yapılan tasniflerinde esas alınan başlıca ses özellikleri, Reşit Rahmeti Arat'ın tespitleri genişletilerek, şu şekilde belirtilir:

- “1. Asli veya gelişme yolu (mesela d > z) ile meydana gelen z sesinin korunması veya r sesine dönüşmesi.
2. t ve d sesleri ile d sesinin z veya y şeklinde gelişmesi.
3. Tek heceli sözlerin sonundaki g sesinin korunması veya sedasızlaşarak k olması veya düşmesi.
4. Birden fazla heceli sözlerin sonundaki g sesinin korunması veya düşürülmesi.
5. Çekim eklerinin başındaki g sesinin korunması veya düşürülmesi.
6. Kelime başındaki y-s seslerinin durumu.
7. Ol- ve bol- söz farkı da zaman zaman kullanılmakla birlikte, bu fiil tasnifinin esasına ait olmayıp daha çok, bir tek lehçe grubunu karakterize eder.
8. -gAn partisibi de başındaki g sesi dolayısıyla tasniflerde kullanılmıştır.” (Buran, Alkaya, 2007: 49).

Türk lehçelerinin tasnifinde iç ve son seste -l-, -l ~ -ş-, -ş / -r-, -r ~ -z-, -z denklileri ile birlikte, yukarıda 6. maddede belirtilen, ön seste y- ~ s- denkliğini Reşit Rahmeti Arat Türk lehçelerinin tasnifini yaparken kullanmıştır. Tasnifinde Arat, y- ~ s- denkliğine göre, Çuvaşça ve Yakutça'yı s-; diğerlerini ise y- grubuna dâhil etmiştir. (Arat, 2002: 237) İlk Türkçenin ön ses y- sesini Türk lehçelerinin tasnifinde kullanan ilk Türkolog ise G. Németh'tir. Németh'in de ön ses y-'nin lehçelerdeki durumuna göre s- ve y- olmak üzere iki grup oluşturduğu; Çuvaş ve Yakutçayı s- grubunda, diğer Türk lehçelerini ise y- grubunda incelediği bilinmektedir (Killi, 1996: 426).

Dilaçar, “Batı Türkçesi” adlı makalesinde, Türk lehçelerinin birçok Türkolog tarafından “y Türkçesi” ve “s Türkçesi” şeklinde ayrılarak incelendiğini, buna göre, Çuvaşça ile Yakutça'nın s, eski ve yeni diğer bütün Türk lehçelerinin y, grubunda bulunduğunu kaydeder. Örnek olarak; KT, Uyg., Çağ., TT vb yıl; Yakutça sıl, Çuvaşça şul (Eski Çuvaşça cal) kelimesini verdikten sonra Ana Türkçedeki y-'nin çok eski bir devirde c'ye çalan ön damak d'si değerinde bir ses olduğunu savunur. Kanıt olarak da Yayık ırmağının adının Yunanca metinlerde ‘daikh’; yabgu kelimesinin Arapçada ‘cabgu’; yılan'ın Bulgar Türkçesinde ‘dilom’ olarak bulunmasını gösterir (Dilaçar, 1953: 74).

İlk Türkçe devrinde ön ses y-'nin aslî olabileceğine dikkat çeken ve bu ses üzerinde duran önemli Türkologların görüşlerini derleyerek yeni değerlendirmelerde bulunan Emine Ceylan, İlk Türkçede y-'nin durumu ile ilgili olarak;

“Türk dillerinde (yazar, Türk lehçeleri için diller, terimini kullanmaktadır.) y- ile veya y-'den gelişen fonemlerle (c-, ç-, j-, s-, ś-) başlayan sözcükler, Moğolca ve Mançu-Tunguzcada birincil *d-, *c-, *y-, *n-, *ń- ile başlayan sözcüklere denk gelirler. Moğolca ve Mançu-Tunguzca *d-, *c-, *y-, *n-, *ń- fonemlerini korurken, daha İlk Türkçe döneminin ikinci aşamasında (İlk Türkçe 2) bu fonemler y- ile bir ve aynı olmuşlardır. Söz konusu fonemlerin, İlk Türkçenin birinci döneminde korunmakta olduğu, İlk Türkçeden Macarcaya geçmiş olan ödünç sözcüklerden anlaşılmaktadır: Mac. nyár [ńár] ‘yaz’ < İT (1) *ńār2 ; Çuv. şur ‘yaz’ < *cār < *yār < *nār2; Trkm yāz, Yak. sās ‘yaz’; Mo. niray ‘yeni doğmuş, taze’ < ńār2 (aynı anlamda); Ma. ńarhun ‘taze, yeşil’ ; Ko. ńyerim ‘yaz’” (Ceylan, 1997: 39).

Turkish Studies

Bu örnekler ışığında Ceylan, Macarcadaki bu ödünçlemenin, İlk Türkçenin ikinci döneminde (Ceylan, İlk Türkçe devresini, İlk Türkçe (1) ve İlk Türkçe (2) şeklinde iki dönemde inceler) , henüz r ve z lehçeleri ayrılmadan gerçekleşmiş olabileceği görüşündedir.

Çuvaşçanın Çok Zamanlı Ses Bilgisi adlı çalışmasında Emine Ceylan, Ana Altayca ve İlk Türkçenin birinci döneminde *d-, *c-, *y-, *n-, *ñ- seslerinin nitelikleri ile ilgili ileri sürülen görüşleri vermiş ve yorumlamıştır. Biz, buraya, sadece y- ile ilgili olanları alıyoruz:

“*d- için İlk Türkçede *d- veya *δ- önerilmiştir. Poppe önce, Altayca *d- İlk Türkçede *t- ile karşılandığından, İlk Türkçede y-’ye değişen *d- foneminin farklı bir niteliği olması gerektiğini öne sürerek Ana Altayca için sızıcı, dişler arası bir *δ- tasarlamıştır. Fakat karşılaştırmalı gramerinde *d- fonemini benimsemiştir. Serebrennikov ve Doerfer de *d- fonemini kabul etmişlerdir.

Diğer fonemlerden *c- ve *y-’nin aynı fonemin yan biçimleri olabileceği tartışılmıştır. Çünkü Moğolcada y- ile başlayan sözcükler çoğunlukla Türkçeden alınmıştır. Soy yakınlığı bulunan sözcüklerin çok azında Moğolca y-, Türkçe y- fonemine denk gelmektedir. Örnek: Uyg. yaruk ‘ışık’ = Mo. *yara-lca-, Kalm. yarl-za- ‘görülebilir olmak’. Buna karşılık Moğolca c- = Türkçe y- denkliği için örnek çoktur. Ör: Tü. yem ‘yem’ = ceme ‘leş’ vb. Poppe, bu nedenle, her iki fonemi daha eski bir y’ye götürmüştür.” (Ceylan, 1997: 39).

Poppe de Türk lehçelerinde y-’nin temsilinin kaideli olduğunu, hiçbir güçlük arz etmediğini ve bu asli y-’nin *c-, *n-, *ñ-, ve *d- ile birlikte Ana Türkçede artık bir arada kullanıldığını belirtir (Poppe, 1994: 52).

Ceylan, *d-, *c-, *y-, *n-, *ñ- ünsüzlerinin Altay dillerindeki İT *y- < İT (1) *d-; İT *y- < İT (1) *c-; İT *y- < İT (1) *n-, *ñ- ve İT *y- < *y- denkliklerinden de geniş bir şekilde bahsetmektedir. Biz burada, konumuz gereği, Türkçe ön ses y-’yi ele alacağız. Yukarıda bahsedildiği gibi Poppe, önce, y-’ye dönüşen dişler arası bir *δ- düşünmüş, ancak, daha sonra Moğolca c- ve y- < Türkçe *y- denkliğini daha eski y-’ye götürmüştür. Bu denklik, Poppe’nin, Türkçede asli bir y-’nin varlığına inandığını göstermektedir. Ceylanın bu denklikle ilgili tespiti ise şöyledir:

“İT *y- (< İT (1) *y-) Çuv. ś-; ET y-, GT y-, c-, ç-, j, s- ; Moğol, Mançu, Tunguz y-.

Çuv. śuran ‘yayan’ < *yadağın < *yadağın; Orh. yadağ, yadağın, yadağ ‘yaya’ , TT yaya, Nog. yayaw, Kzk. cayaw, Tat. ceyew, Hak. çaşağ, Tuv. çadağ; Mo. yada- (yapamamak).” (Ceylan, 1997: 41).

Ceylan, Altay dilleri kuramına inanmayan Türkologların, yukarıda gösterilen denklikleri Türkçeden Moğolcaya katmanlar halinde yapılan ödünçlemeler şeklinde açıklamaya çalıştıklarını; bunu yaparken, İlk Türkçe için *d- veya *δ- sesi tasarladıklarını ve bundan, önce c-; sonra y- seslerinin ortaya çıktığını, Moğolcanın bu katmanlardan ayrı ayrı ödünçlemelerde bulunduğunu öne sürdüklerini belirtir (Ceylan, 1997: 41).

Şçerbak da İlk Türkçe için *θ- (tonsuz bir diş sızıcısı) sesi tasarlar, İT *θ- > Mo. d-, c-, y-, n- denkliğini geliştirir ve bunlar arasında y-’nin d-, n-, c-’yi takip ederek en son oluştuğunu ileri sürer. Şçerbak’ın görüşüne Doerfer iki açıdan karşı çıkar ve kendi görüşünü oluşturur. Doerfer’in, Şçerbak’a karşı çıktığı noktalar ve oluşturduğu görüş şu şekildedir:

“1- İlk Türkçe için y-’nin tonsuz diş sızıcısından (*θ-) geldiğini düşünmek için hiçbir neden yoktur. Ayrıca, Yakutça s-, Kazakça j- gibi veriler çok yenidir ve Ana Türkçe *y-’den gelmişlerdir.

2- İlk Türkçe için *θ- değil, *d- olmalıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Doerfer, önce *d- > *c- > *y- ; daha sonra, *d- > *δ- > y- kısmen c- (Ana Türkçe ağızları) ~ (çoğunlukla) y- > y-, ç-, s-, ś-'li modern biçimler.” (Ceylan, 1997: 41).

Johanson'un: “Moğolcanın Türkçeden katmanlar halinde ödünçlemede bulunabilmesi için Türkçenin söz başı ünsüz fonemler açısından çok zengin olması gerekir.” görüşüne katılan Ceylan, Şerbak ve Doerfer'in tezlerine karşı çıkar (Ceylan, 1997: 41).

Ceylan, İlk Türkçe (2) ve Ana Çuvaşça *y- ünsüzünün, *y- > d'- > c- > aşamasından geçerek Çuvaşça *ś-'ye değişimini kanıtlamaya çalışmıştır. Bunu kanıtlarken kullandığı Tuna Bulgar yazıtlarından iki örneği buraya aldık.

“1- d'ilom /cilam/ 'yılan'; Uyg., TT, Trkm., Gag., Kum., Nog., Tat., Bşk. yılan; Kırg., Kklp. cılan, Kzk. jılan, Tuv., Hak. cılan, Özb. ilân, Çuv. şilen.

2- d'van /d'wan/ 'at'; < *cuan, ET yund, yunt (at, atlar) < *yün-t (+t çokluk eki)” (Ceylan, 1997: 42)

“Altay Dilleri Teorisi” adlı çalışmasının “Ana Altay Dilinin Ses Özellikleri” başlığı altında, Altay dilleri teorisinin ortaya çıkışında üzerinde durulan ses denkliklerini ele alan Osman Nedim Tuna, Türk dilinde ön ses y-'nin çağdaş lehçe ve şivelerde “y-, n-, d'-, t'-, s-, j-, c-, ç-, ts-, dz-, z-” (Çuvaşça'da ś-) değişimlerine uğradığını belirtir (Tuna, 1983: 32). Tuna, y-'nin ön seste aslı olup olmadığı ile ilgili bir değerlendirmede bulunmaz.

Kuzey Doğu Türk lehçelerini ses bilgisi açısından karşılaştırmalı olarak inceleyen Gülsüm Killi de, Saha Türkçesinde ön seste y-'nin gelişimini; “OTü. kelime başı /y/, y- > d'-, c-, ç- s- şeklinde olmuştur” (Killi, 1996, 18) diye belirtir. Kanaatimize göre, Ortak Türkçe ifadesi, Ceylan'da İlk Türkçe olarak adlandırılan devreye karşılık gelir. Buna göre, Killi de İlk Türkçe döneminde aslı olan ön ses y-'nin varlığını kabul ediyor görülmektedir.

Burada bir durumu daha belirtmek yerinde olacaktır; o da, y- ~ s-'nin yerine bazı Türkologların y- ~ ş (ş) denkliklerini belirtmeleridir. Çuvaş Türkçesi Grameri adlı çalışmasında Feyzi Ersoy, Çuvaşçada palatal bir ş sesi de göstermektedir. Bu ses Ceylan'ın çalışmasında yoktur. Ersoy'un ş'yi, birçok çalışmada kullanılan ve y-'ye denk gelen ikincil s yerine kullandığı görülmektedir. Bizim üzerinde durduğumuz y- > s- değişmesini örnekleyen sözcükler Ersoy'da “ş” iledir. şir < yüz, şır- < yaz-, şüre- < yürü-, şirim < yirmi, şul < yıl

Çuvaşçada birincil s- sesi de bulunmaktadır. Ersoy buna sav- < sev-, sūt < süt, sis- < sez-, sün < sön- gibi örnekler vermektedir (Ersoy, 2010: 49).

Karaağaç da y-'nin, Çuvaşça'da diş peltek ś-'sine; Yakutça'da ötümsüz diş sızıcısı s-'ye dönüştüğünü belirtir ve şu örnekleri verir:

y- > s- : ET yağ > Yak. sıa “yağ”, ET yaka > Yak. sağa “yaka”, ET yadağın > Yak. sağa, ET yadağın > ak. satı “yaya”

y- > ś- : ET yaz- > Çuv. şır-, ET yıl > Çuv. şıl, ET yüz > Çuv. şer “yüz” (Karaağaç, 2010: 223-224).

Çuvaşça'da önses y-'nin korunduğu sözcükler de bulunmaktadır.

Çuvaş		Genel Türkçe	
yah	<	yak (yaka Çağ., Kazan Tatarcası yak)	
yahı	<	yakın	
yalav	<	yalav (Çağ.) “alev, filama”	
yaldra-	<	yaldrı- (DLT), yaltıra~yaldıra- (Çağ.)	“parıl-da-”

Turkish Studies

yaz- “yolunu şaşır-” < yaz- (DLT) “kusur et-, hatada bulun-, yolunu kaybet-” (Emre, 1949: 419).

Sözcük başında y- türemesi de Çuvaşça’da görülen bir ses olayıdır.

yat < ad “isim”, yer, yerle- < iz, izle-, yıldı < it, yezem < üzüm (Emre, 1949: 420). yıvar < ağır “ağır, değerli”, yatsar < adsız, yıvaş < ığaç “ağaç”, yıta < it, yar- < it- “gönder-”, yal < el “el, il” (Yılmaz, 2011: 80).

Türk lehçelerinin en eski devrelerinden itibaren ön seste y türemesinin görüldüğüne dikkat çeken Talat Tekin, bunun sebebini, Ligeti’nin ileri sürdüğü şekilde, kelime başlatan aslî uzun ünlülerin varlığına bağlamaktadır.

Elde bulunan veriler ışığında ön seste y- türemesinin önce Ana Çuvaşçada meydana geldiğini savunan Tekin, günümüz Çuvaşçasında söz başında *y-’den değişen ön damaksıl ś-bulunduran ve Genel Türkçede birincil uzun ünlüye denk, kendisi tarafından tespit edilmiş yedi sözcük bulunduğunu belirtir. Bu sözcüklerde y-’nin türeme seyrini şu şekilde açıklar: “Bu sözcüklerdeki önses uzun ünlüler Ana Çuvaşçada ya da Ana Bulgarcada önce yükselen ikiz ünlülere gelişmiş, daha sonra da bu ikiz ünlülerin ilk ögesi /y/ sesine dönüşmüştür.” (Tekin, 1994: 53).

Bu dönüşüme uğramış sözcüklerden biri de, Tekine göre, şunat sözcüğüdür. Bu değişimi Tekin şu şekilde gösterir:

“Çuv. şunat ‘kanat’ < *yanat < *ıanat < *(k)ānat = AT *kānat ‘kanat’; Trkm. Gānat ay., S. Uyg.(Mal.) kanat, kıynat < *kīnat < *kānat.” (Tekin, 1994: 53).

Hasan Eren de Çuvaşça şunat (kanat) sözcüğüne dikkatleri çekmiş ve verdiği örneklerden hareketle bu sözcüğün önceleri “yunat” olarak kullanıldığını, sonradan yunat biçiminin y- > s-değişimi neticesinde “şunat” şekliyle devam etmiş olabileceğini belirtmiştir (Eren, 1983: 366).

Çuvaşça’da, k-’nin y-’ye değişmesi de görülür. Ersoy k-’nin genellikle h-’ye, bazı durumlarda y-’ye değiştiğini kaydeder (Ersoy, 2010: 52).

yur < kar, yun < kan (Emre, 1949: 420; Eren, 1983:366; Ersoy, 2010: 52). Bu değişime Emre, yur- < kar- “kar-, karıştır-”, örneğini de vermiştir.

Yukarıdaki açıklamalar ve örnekler, İlk Türkçeden itibaren y’nin ön seste çok çeşitli seslere değiştiğini göstermektedir. Daha o devrede böyle değişmeler gösteren bir ses, sözcük başlatabilen aslî bir ses olamaz. Tekin’in, Genel Türkçede birincil uzun ünlünün Ana Çuvaşçada *y-’ye ve günümüz Çuvaşçasında ön damaksıl ś-’ye değişmiş olduğunu göstermesi, hem Genel Türkçedeki y-’lerin hem de Çuvaşçadaki *y- ve s-’lerin bazı kelimelerde aslî değil, ikincil sesler olduklarını gösterir.

Genel olarak Türkçede ünsüzlerin tonsuzdan tonluya değişimini göz önünde bulundurduğumuzda, yarı ünlü bir ses olan y’nin tonlu ya da tonsuz ünlüye değişmesi oldukça zor görülmektedir. Ancak, Tekin’in ortaya koyduğu, Ana Çuvaşça’da az sayıdaki sözcükte birincil uzun ünlülerin *y-’ye değişimi göz ardı edilmemelidir. Şunat ~ kanat kelimesinde görüldüğü gibi az sayıda kelime de tonsuz ünsüzlere değişmiş olabilir.

Türkçenin y- ve s- lehçelerine ayrılmasına sebep olan sesin, pek çok Türkolog tarafından dişareti ile gösterilen damaksıl, dişeler arası, sızıcı bir ses olması ihtimali daha yüksektir. Bu ses “dç”, “dz” “ ts” vb gibi birkaç ünsüzü kendisinde barındırıyor olmalıdır. Bir çok dilde böyle çift karakter taşıyan sesler vardır, örneğin Rusçadaki ı “ts” sesi sözcük başlatabilen de bir sestir. Eski Türkçede, sözcük başlatmasa da ng ve ny çift karakterli sesler vardır. Bu seslerden ny ayrılarak

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Eski Uygurcanın n ve y ağızlarının oluşmasının bir ayağını teşkil etmiştir. İlk Türkçedeki en az iki karakterli olan δ- sesi de ayrılarak farklı dal seslere dönüşmüş olmalıdır.

3. Yakutça/Sahaca

İlk Türkçe devresinde ayrılmış olan Çuvaşçaya göre daha yakın bir zamanda, Ana Türkçeden ayrıldığı düşünülen Yakutçada sözcük başında y- ünsüzü bulunmaz. Sözcük başı y-’lerin düzenli olarak s-’ye dönüştüğü görülmektedir.

y- > s-: yıl > sıl, yok > soux, yol > suol, yastık > sıttık, yat- > sıt-, yüz > süüs, yer > sir, yit- < sit- (Kirişçioğlu, 1999, 38) yay “yaz” > say, yek “şeytan, kötü ruh” > sah, yanku “yankı” > saña, yıp (DLT) “< ip” > sıp “dikiş ipliği”, yaru- “parla-” > sara- “tan at-” (Emre, 1949: 363).

Yakutçada y-’nin h-’ye değişmesi de görülür. Killi, ön ses y-’nin Yakutçanın Dolgan ve Yesey ağzında h-’ye değiştiğini ve bunun Yakutçanın ağızlarında görülen y > s > h gelişmesinin daha ileri bir gelişmesini yansıttığını belirtir (Killi, 1996: 35). Bu ifadeden, Dolgan ve Yesey ağızlarında s- > h- değişiminin düzenli olduğu anlaşılmaktadır. Yakutçanın diğer ağızlarında ise düzensiz olarak bu değişim vardır.

Vilyuy Olekmin solquoway~hoquobay solquobay~holquobay~halquoway~hoquobay “ruble” (Killi, 1996, 35).

Yakutça’da ön ses s-’lerin ise yine düzenli olarak düştüğü görülür. Kirişçioğlu, ön ses s-’lerin önce Başkurtça’daki gibi h-’ye dönüştüğünü, sonra kaybolduğunu belirtir.

s- > (h-) > ø- : sen > en, saal > aal, suub > uu, sin- > in-, semiz > emiş (Kirişçioğlu, 1999: 34).

Yakutçada görülen y- > s- > h- ve s- > h- > ø- değişimlerinin, Yakutçadaki y- > s- değişiminin Çuvaşçadakinden çok daha sonra gerçekleştiğinin ve Yakutçada y- > s- değişiminin *y- > *c- > *ç- > *s- duraklarından sonra gerçekleştiğinin bir kanıtı olarak değerlendiren Hasan Eren, bu konuda şunları kaydetmiştir:

“Ana Türkçe *y-’nin Yakutçada *c- > *ç- > *s- duraklarından geçerek s-’ye çevrildiği anlaşılmaktadır. Bunun gibi Ana Türkçe *ç-’nin de Yakutçada *ç- > *s- duraklarından geçtikten sonra s-’ye dönüştüğünü biliyoruz. Ana Türkçe *ç- > Yakutça *s- gelişmesi gibi, Ana Türkçe *y- Yakutça *s- gelişmesinin de eski bir tarihe çıktığı söylenemez. Çünkü gerek *ç- > *s- gelişmesinde, gerek *y- > *s- gelişmesinde s- ünsüzü Yakutçada olduğu gibi saklanmıştır. Buna karşılık Ana Türkçe *s- sesinin Yakutçada *h- durağı yoluyla düştüğüne tanık olunmaktadır. Eğer *y- > Yakutça s- (ve *ç- > Yakutça s-) gelişmesi *s- > 0 gelişmesinden önce sona ermiş olsaydı, *y- ve *ç-’den gelişen s-’lerin de düşmesi gerekirdi.” (Eren, 1983: 367).

Yukarıdaki bilgilerden Yakutça’da birincil s-’lerin önce h- daha sonra ø-’ye değiştiği; bugünkü Yakutçada görülen ön ses s-’lerin, Ana Türkçedeki *y- ve *ç-’nin s-’ye değişen şekilleri oldukları anlaşılmaktadır.

4. Halaçça

Halaçça, 1970’li yılların başına kadar İran’da konuşulan Azerbaycan Türkçesinin bir ağzı olarak düşünülmüştür. Halaçça’yı Türkoloji dünyasına tanıtan Minorskiy olmuştur. Halaçça’nın bilinen Türk dili gruplarından farklı özelliklere sahip olduğu, onlardan ayrı bir grup olarak ele alınması gerektiği üzerinde duran ve Halaçça ile ilgili önemli incelemelerde bulunanların başında yer alan isim ise Gerhard Doerfer’dir.

Turkish Studies

Halaçça'da dikkatleri çeken en önemli veriler, Eski Türkçede olup da bu gün yaşayan Türk lehçelerinin birçoğunda görülmeyen sözcük ve şekillerdir (Çağatay, 1972: 255). Halaçça'daki bu özelliklerin başında İlk Türkçede var olduğu düşünülen ön ses *p-'nin, bu lehçede düzenli olarak h- şeklinde korunmasıdır. İlk Türkçede *p-'nin varlığının ve Halaççada h-'ye dönüşmesinin tanıklığını Moğolca ve Tunguzcaya çok eski tarihlerde girmiş olan h- ve f-'li Türkçe kelimelerin yaptığı düşünülmektedir (Çağatay, 1972: 255).

Saadet Çağatay'ın Türk Lehçeleri Örnekleri II başlığını taşıyan çalışmasına aldığı Halaç Türkçesi örnek metninde geçen ve metinle ilgili olan sözlük kısmında bulunan, günlük hayatta kullanılmayan yüksek sözcüklere bakarak, Halaççanın ön ses y-'yi koruyan bir lehçe olduğunu söyleyebiliriz.

yätäyuollar “yaşamaktalar”, yıl “yıl”, yäyläk “yaylak > yayla”, yūol “yol”, (age: 257), yiezi “yazı, ova”, yilki “yılki”, yuor “oturmak, yaşamak” (age: 260), Yukarıdaki örnekler arasında bulunan “yil” kelimesinin “il” şekline de rastlanmaktadır (Gülsevin, 1990: 57).

Gülsevin, “Türk Dilinde Kelime Başı Ünsüzü Üzerine” adlı makalesinde Eski Türkçe ile Halaçça arasında ø- > h- ve y- > h- denkliği bulunduğu dikkat çekmiştir.

Uygurca yığıl- > Halaçça hıgul- “yığılmak, toplanmak”, (agm: 179), Türkçe az- > Altay das-, Uygurca yaz- > Halaçça hä'z- “yolunu şaşırma, hata etmek, günah işlemek”, Eski Doğu Türkçesi yar- > Halaçça hur- “yar-, çatlat-” (agm: 180), yıgaç > hagaç “ağaç”, (agm: 185), Gagavuz yöl- > Halaçça hil- (~hel-, höl-) “ölmek” (agm: 187), yıgla- > hıgla- “ağla-” (agm: 190).

Burada, Doerfer'in ET /ı- ~ yı-/ ~ Halaçça hi- denkliği ile ilgili tezine bakmak gerekmektedir. Doerfer, Halaçça'da bulunan söz başı h-'nin Ana Türkçe'ye uzanan bir özellik olduğunu ve bu sesin Gök Türk harfli metinlerde de bulunduğu kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Buna delil olarak:

“ET ve Türkmençe	Halaç
a:ğ	ha:ğ-a ‘geri, tekrar’
a:r-	harka:n ‘uyku’
a:y	ha:y” (Dorerfer, 1995: 6-7).

gibi örnekleri verir. Ayrıca, ET /ı- ~ yı-/ ~ Halaçça hi- denkliğini gösterir. ET'de ı- ~ yı- denkliğine pek çok örnekle değindikten sonra konu ile ilgili görüşünü şu ifadelerle özetlemiştir: “ET'de bu denli çok ı- ~ yı- farklılığının yanı sıra niçin kimi örneklerde sürekli ı- ya da sürekli yı- görülüyor? Çözüm Halaçça yolu ile mümkündür: ı- =eskiden de ı-'ya, yı- = ise daha eski bir yı-'ya gitmektedir, ı- ~ yı- değişimi ise daha eski bir hı-'ya denk gelir, ı- ve yı-'nın eski şekilleri sırasıyla yine ı- ve yı-'dır, ı- ~ yı- değişimi de daha eski bir hı-'ya gitmektedir.” (Dorerfer, 1995: 8-10).

Dorerfer'in bu görüşleri üzerinde ayrıca durulmalıdır. Özellikle ı- /yı- ~ hı- denkliğinde hı-'lı şeklin daha eski olduğu düşüncesi önemlidir ve birincisi, Yakutçadaki y > s > h gelişimini tersine çevirebilir. İkincisi, Türkçenin en kısa ünlüsü olan ı'nın önünde bu kısalığı gidermek için y-türemesindeki gibi bir türeme olabileceği gibi, h- türemesinden de söz edilebilir (yukarıda aslı uzun a'lar önünde türediği de düşünülebilir.) Üçüncüsü, Halaççada hâlâ ilk hecede ı ünlüsü bulunduran bazı sözcüklerde y'li şekillere rastlanması da ilginçtir (yıl “yıl”, yılki “yılki” gibi) eğer h'li şekiller eski ise neden bazı sözcüklerde y'ye değişim olmuşken pek çoğunda olmamıştır vb. sorulara yanıtlar aranmalıdır.

Burada sonuç olarak; Türk lehçelerini “y- ve s- Türkçeleri” şeklinde tasnifleyerek, kelime içi ve sonu z:r / l:ş denklikleri ile birlikte, ön ses y-'nin durumunu da değerlendiren Türkologların,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

fonetik bakımdan Türk lehçelerinin tasnifinde daha doğru sonuçlar elde ettikleri/edecekleri anlaşılmaktadır.

5. Eski ve Orta Türkçede y-

5.1. Eski Türkçede y-

Eski Türkçede kelime başlatabilen 6 aslî ünsüz sestten biri de “y”dir. Diğer beşi “b-, t-, k-, ç-,s-” ünsüzleridir. Bazın, ünlü ile başlamayı “sıfır fonemi” (ünsüz yokluğu: ünlü ile başlama) da göz önünde bulundurarak sözcüğü başlatan 7 ünsüz olduğunu; k'nin ince ünlülerin önünde ön damaklı (k-), kalın ünlülerin önünde art damaklı (k-) gerçekleştirmelerinin bulunduğunu belirtir. Soru sözcüklerinde görülen n-'yi istisna saymış, ş-'nin ise yabancı dillerden alınan sözcüklerde görüldüğünü kaydetmiştir. (Bazın, 1979: 20). Gabain ise, Eski Türkçede sözcük başlatabilen ünsüzlerin “b, ç, t, k ve k, m (seyrek), n (daha seyrek), s ve y” sesleri olduğunu belirtir (Gabain, 2007: 38).

Gök Türk alfabesinde y sesini göstermek için iki özel işaret kullanılmıştır: **D** ve **ʔ**. Soğd (Soğdak) yazısından alınan Uygur alfabesinde ise y için yalnız bir işaret kullanılır.

Eski Türkçe metinler, bize, ön seste y-'nin yerinin oldukça sağlam olduğunu göstermektedir.

<u>Gök Türk</u>	<u>Uygur</u>
yime	yimā/ymā
yaş	yaş
yañıl-	yañıl-
yarlıka-	yarlıka-

Eski Türkçede y-'nin önseste türemesine de örnekler vardır:

Gök Türk

y- < ø-: yılpağut < alpağu < *ılpağut < *älpağut “yiğit savaşçılar”; Türkçe, alp “yiğit savaşçı”

yıd- < id- < AT *ıd- < Yak. ıd- ; Çuv. yar- < *ıd- “göndermek” (Tekin T, 1994: 54).

Uygur

amrağ, y(ı)mrağ “sevgili”

idiz, yitiz “yüksek”

äm, yäm “ilaç”

il-, yil- “iliştirmek, asmak”

ıgla-, yıgla- “ağlamak”

inçkä, yinçkä “ince”

ıra-, yıra- “kaçmak”

irin, yirin “irin”

ır, yır “müzik, şarkı”

ir, yir “kuzey”

ig, yig “hastalık” (Gabain, 2007: 39).

Turkish Studies

5.2. Orta Türkçede y-

5.2.1. Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi

Karahanlı Türkçesi, Gök Türk ve Uygur Türkçelerinden sonra Orta Asya Türklerinin son ortak yazı dilidir. Bu bakımdan Eski Türkçenin de tek başına mirasçısı olmuştur. Karahanlı Türkçesi de bir y- grubu lehçesidir.

Karahanlı	Eski Türkçe
yime	yime (yine)
yaş	yaş (yaş /ömür)
yañıl-	yañıl- (yanıl-)
yarlığa-	yarlığa-(buyur-, bağışla-)

Karahanlı dönemi eserlerinden Divan-ı Lüğati't Türk'ün yazarı, Türkçenin bilinen ilk Türkolog'u Kaşgarlı Mahmut, eserinin "Diyaleklerin Değişiklikleri Üzerine Söz" başlığı altında, ses değişmelerinin nedenlerini belirtmeksizin; "Asıl lügatte, asıl kelimedede değişiklik az olur. Değişmeler, ancak bir takım harflerin yerine başka harfler gelmesi, yahut atılması yüzünden olur." (Atalay, 1998: 31) açıklamasını yaptıktan sonra, Oğuz ve Kıpçakların kelime başı y-'sini ya düşürdüğünü ya da c'ye çevirdiklerini kaydeder ve şu örnekleri verir: "Öbür Türkler yolcuya "yelkin", Oğuzlarla Kıpçaklar "elkin"; onlar (Öbür Türkler) ılık suya "yılığ suw", bunlar (Oğuz ve Kıpçaklar) "ılığ" derler. Bunun gibi öbürlerinin "yincü" dediğine, bunlar "cincü"; devenin uzamış olan tüyüne (öbür) Türkler "yuğdu", Oğuz ve Kıpçaklar "cuğdu" derler." (Atalay, 1998: 31)

Günümüzde y- > c- değişmesinin Kuzey grubu lehçelerinden Kırgızca'da düzenli, diğerlerinde ve Yakutça'da düzensiz olarak görüldüğü bilinmektedir.

ET yıl > Kırg., Karç.-Balk, Yak. cıl; ET yaman > Kırg., Kkalp., Karç.-Balk. caman. vb.

Karahanlı Türkçesinin dil özelliklerini taşıyan Satır Altı Kur'an Tercümeleleri'nde y- > ø- ya da ø- > y-'li birkaç sözcükle karşılaşmaktayız.

yılı > ılık, yıldız > ılduz (Topaloğlu, 1978: 655); irak (s.393) > yıra- (s.778), ıgla- > yıgla- (393) (Ata, 2004: 392-393-778).

5.2.2. Harezmi Türkçesi

Harezmi Türkçesinde genel olarak ön ses y-'nin devam ettiği görülmektedir. Bunun yanında y- türemesini örnekleyen sözcükler de çoktur.

y- ~ y- : yılan, yıldırım, yılduz

y- < ø- : yığaç < ağaç, yığla- < ağla-, yırak < irak, yilik < ilik, yinçke < ince (nazik), yinçü < inci, yip < ip (Eckman, 1996: 14).

5.2.3. Eski Kıpçak Türkçesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Kıpçak Türkçesini, Eski ve Yeni Kıpçak Türkçesi şeklinde ikiye ayırarak ele almanın daha doğru olduğunu düşünüyoruz. Yeni Kıpçak Türkçesini “Çağdaş Lehçeler” başlığında ele alacağız.

Eski Kıpçak Türkçesinde, asli y-’li şekillerle birlikte, ön seste y- türemesinin devam ettiği görülmektedir. Burada karşılaştığımız en ilginç durum, Kaşgarlı Mahmut’un bahsettiği Oğuz ve Kıpçaklar’ın y-’yi c-’ye değiştirdikleri ifadesinin yazılı metinlerde görülmemesidir. Bu da Eski Kıpçakça’nın yazı dilinde Doğu Türkçesinin etkisinde olduğunu gösterir.

y- > y- : yaşıl “yeşil”, yaşır- “gizle-“, yir “yeryüzü”, yarlıka- “bağışla-”

ø- > y- : ıgla- “ağla-” > yıgla- , izde- > yizde-, ırak > yırak (Toparlı, Vural, 2004: 20).

5.2.4 Çağatay Türkçesi

Çağatayca El Kitabında J. Eckman, c, j seslerinin Çağatay Türkçesinin aslî kelimelerinde bulunmadığını; f, g, ğ, h, l, n, r, ş, v, z, c, j sesleri ile Çağatayca (Türkçe) kelimelerin başlamadığını, n’nin yalnızca “ne?” Soru kelimesinde bulunduğunu, p’nin kelime başında bulunmasının şüpheli olduğunu belirtir (Eckman, 2005: 36). Bunlardan başka w’nin kelime ortası ve sonunda b’den değiştiği bilinmektedir (b-, -b- > w-, -w-) ve bu ses de kelime başında görülmez. Buna göre Çağatay Türkçesinde kelime başlatabilen ünsüzler şunlardır: b, m, d, t, k, k, ve y. Buradan Çağatay Türkçesinin ön ses y-’yi koruduğu anlaşılmaktadır. Ön seste y-’nin türemesine ve düşmesine de rastlanmaktadır.

y- ~ y-: yağ- “yağ-”, yalguzluk “yalnızlık”, yan “yan, taraf”, yan- “dön-”, yılan, yol, yu- “yık-”, yük, yürek, yahşı, yalın “yalım, alev” vb. (Eckman, 2005: 254-255).

y- > ø- : yıl > ıl, yılan > ilan, yıldırım > ıldırım, yıldı > ıldı, yıpar > ıpar “koku”, yit- > it- “kaybolmak”, yüz > üz “yüz, surat”

ø- > y- : yıgla- < ıgla- “ağla-” (Eckman, 2005: 39).

5.2.5. Eski Anadolu Türkçesi

Eski Anadolu Türkçesinin Eski Türkçenin y-’li şekillerini devam ettirdiği görülmektedir. Kaşgarlı’nın Oğuz ve Kıpçakların y-’sini bazen düşürdüğünü, bazen de c-’ye değiştiğini kaydettiği bilinmektedir. Onun bahsettiği y- > ø- değişiminin, Eski Anadolu Türkçesinin Azeri kolunda ve Türkiye Türkçesinin Doğu Anadolu ağızlarında devam ettiği görülmektedir; y- > c- değişimine ise Oğuz grubu lehçelerinin yazılı ilk metinlerinde bile rastlanılmamaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi kelime örneklerini Cem Dilçin tarafından hazırlanmış olan Süheyl ü Nev-Bahar’ın sözlük kısmından aldık.

y- ~ y-: yağı “düşman”, yahşı, yah- / yak-, yalın “çıplak”, yar- “ayır-”, yanıl- “yanıl-”, yep- “okşa-”, yetür- “uluştır-”, yıldız, yi- “yemek ye-”, yigen “yeğen”, yimiş “yemiş, meyve”, yiğit, yir “yer”, yol, yori- “yürü-”, yudım “yudum”, yumşak, yüce, yüreg, yüz, vb. (Dilçin, 1991: 646-654).

y- > ø-: yılan > ilan, yıldırım > ıldırım, yıldız > ılduz (Dilçin, 1991: 612).

6. Çağdaş Türk Lehçeleri

Çağdaş Türk lehçelerini Batı Türkçesi, Yeni Kıpçakça, Karluk ve Altay Grubu olarak dört başlık altında inceleyeceğiz. Bu gruplandırmayı yaparken, çağdaş lehçelerle ilgili gramer kitaplarında, lehçenin ünsüz özellikleri hakkında verilen bilgileri ve çağdaş lehçelerle ilgili

sözlükleri ölçü olarak aldık. Örneklemeleri Eski Türkçedeki y- ~ y-, ø- > y- ve y- > ø-'li şekilleri esas alarak yaptık.

Burada şu hususu belirtmek yerinde olacaktır: Özellikle, Çağdaş Türk lehçe ve şivelerinin tasnifinin tartışmalı olduğu gözlerden uzak tutulmamalı ve bu çalışmada kullanılan başlıkların, bir tasnif olmadığı, yalnızca, çağdaş lehçe/ şive ve de bunların ağızlarının sınıflandırılmasının ön ses y-'nin durumunun daha net ortaya konabilmesi için yapıldığı unutulmamalıdır.

6.1. Batı Türkçesi

Bu gruptaki çağdaş lehçelerin, Eski Türkçedeki y-'yi genel olarak korudukları görülmektedir. Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde ön seste y- düşmesi ve türemesi olayları görülür.

6.1.1. Türkiye Türkçesi

Türkiye Türkçesi ölçünlü dilde ön ses y-'yi düzenli olarak korumaktadır. Ağızlarda ise y-'nin düşmesi ya da türemesi ile karşılaşılır.

Gök Türk		Türkiye
yorı-	>	yürü-
yığ-	>	yığ-
yağ-	>	yağ-
yüz	>	yüz
yadag	>	yaya
yan	>	yan

6.1.1.1. Türkiye Türkçesi Ağızları

Türkiye Türkçesi ağızlarında ön ses y- ile ilgili olarak, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması adlı çalışmasında Karahan, Doğu Grubu ağızlarında ilk hecesinde dar ünlü bulunan belirli bazı kelimelerin başında y-'nin düzenli olarak düştüğünü ve bunun Doğu grubu ağızlarını Batı ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarından ayıran fonetik bir ölçü olduğunu belirtir. Bu bilgilerin yanı sıra, ilk hecesinde dar ünlü bulunan belirli sayıdaki kelimeye ön ses y-'in, bir ünsüz düşmesi mi yoksa ünsüz türemesi mi olduğunun tartışılan bir konu olduğuna dikkat çeker (Karahan, 1996: 31).

Karahan, Eski Türkçede y- ünsüzünü koruyan ve Doğu Grubu ağızlarında y-'yi düşüren sözcüklere şu örnekleri vermiştir:

ET	Doğu G
yıl	il
yılan	ilan
yıldırım	ildirım
yıldız	ıldız~ulduz

Turkish Studies

yılkı	ılhı
yiğit	igid
yirmi	idirmi
yit-	it-
yukarı	uḫarı
yüce	uca
yük	ük
yüksek	üsgek
yürek	üreg
yüz-	üz-
yüz	üz
yüzgeç	üzgeç
yüzük	üzük~üzüh (Karahan, 1996: 31).

Türkiye Türkçesi'nin Doğu Grubu ağızlarında görülen bu ses olayına, bu gruptaki ağızların Eski Anadolu Türkçesinin kendini göstermeye başladığı tarihlerden itibaren Azeri Türkçesi'nin etki alanında olmasının büyük payı vardır.

Doğu Grubu ağızlarında görülen bu olayın, az sayıda olmakla birlikte, Batı Grubunda da bulunduğunu görüyoruz.

yenge > inge, yüzük > üssük, yukarı > ukarı, yeter > etē, yetiştı > etiştı (Kalay, 1998: 52).

Bunun yanında y-'nin türemesi de görülür.

izi > yızı, indireyim > yëndıram (Buran, 1997: 56).

6.1.2. Azerbaycan Türkçesi

Azerbaycan Türkçesinde ön ses y-'nin durumuyla ilgili olarak dikkatleri çeken en önemli özellik düz-dar ve düz-yuvarlak ünlülerin önündeki y-'lerin örneklerine diğer lehçe ve ağızlarda da rastladığımız, belirli kelimedede düzenli olarak düşmesidir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bu kelimelerde y-'nin düştüğü mü, yoksa, ilk hecede düz ünlü bulunduran sözcüklerde y- türemesi mi olduğu konusunda bir birinden farklı görüşler vardır.

y- > ø- : yıl > il, yıldırım > ıldırım, yılan > ilan, yitir- > itir-, yıldız > ulduz, yüce > uca, yürek > ürek, yüzük > üzük, yüzücü > üzgücü, yüzlemek > üzlemek, yüzmek > üzmek, yüzgeç > üzgeç, yiğit > iyid, yirmi > igirmi (Altaylı, 1994: 687-727-1165-1189).

Azerbaycan Türkçesindeki gibi, Türkçenin diğer lehçe ve şivelerinde, ön ses y-'yi düşürmüş olan şekillerin ölçünlü dilde kullanılmasını kalıcı ünsüz düşmesi şeklinde değerlendirmek mümkündür. Anadolu ağızlarında görülen y- düşmesi ise ölçünlü dilde bulunmadığı için geçici ünsüz düşmesi olarak değerlendirilebilir (İlhan, 2009: 52-53).

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü'nün "Y" maddesini taradığımızda, düz ünlüleri bulundurduğu halde y- sesini koruyan çok sayıda sözcüğe rastladık. Tarama sırasında, birkaç sözcükte de ön ses y- türemesi olduğunu gördük.

Turkish Studies

y- ~ y-: yığ-, yıhık “yıkık”, yıpranmak, yırtıq, yuğa “yufka”, yuğu < uyku, yuğarı “yukarı”, yumağ “yıka-”, yumru, yumurta, yun “yün”, yurd “yurt”, yumşaq, yuva, yük, yeksek, yüngül “hafif”, yüz “yüz sayısı”

ø- > y- : esir > yésir, iye > yiye “sahip” (Altaylı, 1994: 1208-1268).

6.1.3. Türkmen Türkçesi

Türkmen Türkçesi ön ses y-'yi korumaktadır. Türkmen Türkçesinde bazı kelimelerde y-türemesi de görülmektedir.

y- ~ y- : yöre-, yığ-, yag-, yüz, yan, yagi, yagşı, yalan, yeñil “hafif”, yeñge “yenge”, yetişmek, yıl, yıldı, yirmi, yiğit, yokarı, yol, yürek

ø- > y- : iti > yiti “keskin”, ense > yeñse, esir > yesir, ıssı'dan > yılı “sıcak”, ırak > yırak; yırak sözcüğünün “ırak” şekli de sözlükte yer almaktadır.

iğrenç > yigrençi, ilik > yilik “kemik iliği”, (Tekin, Ölmez, 1995: 668-715).

6.1.4. Gagavuz /Gagauz Türkçesi

Gagavuz Türkçesinin de ön ses y-'yi koruyan lehçeler arasında olduğu görülmektedir.

y- ~ y- : yivmaa, yaamaa, yan

Nevzat Özkan, Gagavuz yazı dilinde ön seste y düşmesinin de çok sayıda örneğinin bulunduğunu bildirmektedir. “ürük beygırlär < yüğrük beygırler, elelerinä < yelelerine, irmi < yirmi, üzüümü < yüzüğüümü vb.” (Özkan, 1996: 88).

Özkan'ın verdiği (yük > üü değişmesi: üüsetti < yükseltti, üüsek < yüksek) (Özkan, 1996: 53) örnekleri de Gagavuz Türkçesinde ön ses y'nin düşerken bazen ünlü ikizleşmesine neden olduğunu göstermektedir. Yarı ünlü y'nin komşusu e, i, ü ünlüleriyle birlikte ii uzun ünlüsünün meydana getirdiği de Özkan'ın çalışmasında yer almaktadır (Özkan, 1996: 88).

Gagavuz yazı dilinde e sesi önünde y ünsüzünün yazılmadığını ancak söyleyişte i~y arası bir sesin işitildiğini belirten Özkan, Bu durumun Gagavuz Türkçesi ile Kuman / Kıpçak ve Memlûk Kıpçakçası arasındaki fonetik paralellikten kaynaklandığı görüşündedir.(bk. V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 2319-2339). Söyleyişteki ön ses y- türemesine örneklerden bazıları şunlardır:

yıslaarım, yıslanmaa, yırakta, yınadına ~ inatlık, yınanmadım, yısıdar, yılaççı ~ ilaççı, yıkramından “yıkram < ikram”, yımdat < imdat, yalaz, yöldü (Özkan, 1996: 89).

7. Kıpçak Grubu

Kıpçak grubu Türk lehçelerinin y- > c- ~ j- değişimini çok eski tarihlerden itibaren gerçekleştirdiği, daha XI. yy'da Kaşkarlı Mahmut'un açıklamaları ve örneklemleri ile yazılı olarak da sabittir. Son yıllarda Eski Türkçe ile ilgili yapılan birkaç çalışmada y- > c- /j- değişiminin ve kelime başında c-'nin varlığının Gök Türk harfli metinlerde de görüldüğü bilgisi yer almaktadır (Sartkojaulı, 2010: 703-709).

7.1.Kırgız Türkçesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Kırgız Türkçesinde y- > c- değişimi düzenlidir. Hülya Kasapoğlu Çengel, Kırgız Türkçesinin ses ve şekil bilgisini incelediği Kırgız Türkçesi Grameri'nde y- > c- değişimini gösterdiği maddenin dip notunda, Tekin ve Ölmez'in çalışmalarından, aktararak: "Fu-yü Kırgızcasında görülen y- > c- değişiminin, yapılan rekonstrüksiyonlar sonucunda Eski Kırgızcada da var olduğu belirlenmiştir: Fu-yü cir "yer", cun- "yılanmak", cas "ilkbahar" bilgisini verir (Çengel, 2005: 92). Bu bilgilere göre, Kaşgarlı Mahmut'un bildirdiği, Oğuz ve Kıpçaklarda y-'nin c-'ye dönüşmesini düzenli olarak devam ettiren tek çağdaş lehçe Kırgız Türkçesidir.

Eski Türk	Kırgız
yet-	cet-
yer	cer
yaş	caş

7.2. Kazak Türkçesi

Kazak Türkçesinde y- > j- değişiminin düzenli olduğu görülmektedir.

Eski Türk	Kazak
yet-	jet-
yağ-	jaw-
yeti	jeti

Koç ve Doğan, Kazak Türkçesi Grameri adlı kitapta, Kazak Türkçesindeki söz başında y- > j- değişiminin Sovyetlerin uyguladığı dil politikasının bir sonucu olduğunu; bu ses olayının diğer Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi y- > c- şeklinde gerçekleştiğini; bunun da, bugün Kazakistan'da yazıda j olan sesin c olarak seslendirilmesinden rahatlıkla anlaşılabilirliğini belirtirler (Koç; Doğan, 2004: 45-85).

Kazak Türkçesinde, yabancı dillerden geçmiş kelimelerin ön ses y-'leri korunur.

yağniy < yani (Arapça), yaki < yahut (Farsça), yubka (Rusça) "etek", yod (Rusça) "tentürdiyot" (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2004: 85).

Bir kelime de de y- > j- > d- değişimi de görülmektedir.

yüz > jüz > düz "1. Yüz, sima, bet, surat. 2. Dışarı, evin dışı" (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2004: 130).

7.3. Tatar Türkçesi

Tatar Türkçesinin, karışık şekiller bulunmakla birlikte, y- lehçesi olduğu görülmektedir.

ø- > y- : ır > yır (> cır), ipek > yéfek, ılıg > yılı, ırak > yırak (Öner, 1998: 18).

y- > c- : yet- > cit- "yetmek, ulaşmak", yiğit > cigit, yir > cir "yer", yil > cil "yel" (Karaağaç, 2010: 220-221).

y- ~ y- : yağa "yaka, kıyı", yağıl-"yakılmak", yahşı, yalğan "yalan", yan "yan", yeşert- , yığıl- "yıklamak", yoldız "yıldız", yon "yün", yort "bina, ev", yul "yol", yün "yön" (Öner, 2009: 324-354).

7.4. Başkurt Türkçesi

Başkurt Türkçesi y-'yi korumaktadır. Az sayıda sözcükte y- > c- değişimi görülür.

y- ~ y- : yok > yuk, yıldız > yodloz

y- > c- : yığ > cıy- (Karaağaç, 2010: 220-221).

Arapça ve Farsçadan alınmış sözcüklerde ise düzenli olarak c- > y- değişimi görülür: ceza > yaza, cennet > yännät, Cebrail > yabrail, cihan > yihan (Editör, Ercilasun, 2007: 761).

7.5. Karakalpak Türkçesi

y- > c- : yala- > cala-, yaman > caman, yan- > can- (Karaağaç, 2010:221)

7.6. Karaçay-Balkar / Malkar Türkçesi

Karaçay- Balkar/Malkar Türkçesinde, Türkçe sözcüklerde ön seste y- bulunmaz. Ufuk Tavkul, Karaçay-Balkar / Malkar Türkçesinde ön seste y'ye rastlanmadığını, Kıpçak grubu lehçelerinin bir özelliği olarak Eski Türkçe y-'lerin c-'ye dönüştüğünü; ayrıca, Bashan-Çegem vadilerinin bazı bölgelerinde bu c-'nin j-'ye ve Çerek ağzında z-'ye değişimine rastlandığını kaydeder. Bu ses olaylarına şu örnekleri verir:

y- > c- : yılan > cılan, yol > col, yek > cek “şeytan”, yiğit > cigit, yaruk > caruk

c- > j- ; c- > z : (yol) > col > jol > zol; (yaruk) > carık > jarık > zarık (Tavkul, 2000: 12).

Tavkul'un “/c/ sesinin Durumu” başlığı ile verdiği bilgiden Bashan-Çegem ağzında genel olarak c-'nin korunduğu, Çerek ağzında ise z-'leşmenin aygın olduğu anlaşılmaktadır.

Karaçay-Bashan-Çegem	Çerek
cılan	zılan “yılan”
caş	zaş “genç”
col	zol “yol”
cugutur	zugutur “dağ keçisi” (Tavkul, 2000: 7).

Bazı kelimelerde ise y-'nin düştüğü görülmektedir.

y- > ø- : yahşı > ahşı ~ aşı, Yahya > ahya, Yakup > Okup, yaman > aman “kötü” (Tavkul, 2000: 10).

7.8. Kumuk Türkçesi

y- ~ y- : yol > yol, yıldız > yulduz (Karaağaç, 2010: 220).

7.9 Kırım-Tatar Türkçesi

y- ~ y- : yol > yol, yeni > yeni (Karaağaç, 2010: 220).

7.10. Nogay Türkçesi

Turkish Studies

y- ~ y- : yol > yol, yeni > yanı, yıldız > yulduz, yok > yok

y- > c- : yürü- > cürü- (Karaağaç, 2010: 220-221).

Nogay Türkçesinde, Türkçe sözcüklerde bazen y-'nin c-'ye dönüşmesi görülürken, yabancı dillerden girmiş c- ile başlayan sözcüklerin tamamında c- > y- değişimi görülür.

cuma > yuma, cennet > yennet, ceza > yaza, cömert > yumart, can > yan (Güllüdağ, 1998: 76).

Az sayıda kelime de y- türemesi de görülmektedir. üzüm > yuzim, esir > yesir, ır > yır, ısı > ısı > yılı "sıcak, ısı, hararet" (Güllüdağ, 1998: 72-358).

7.11. Karaim / Karay Türkçesi

Karaim (Karay) Türkçesinde ön seste y-'nin kullanımına devam edildiği görülmektedir.

y- ~ y- : yahşı , yalğan "yalan", yaman "kötü, yaman", yaltay < yalğan (Pulat, 2001: 48).

Bazı kelimelerde y- türemesine de rastlanır.

ø- > y- : esir > yesir, ıra- 'tan > yıraxtır, İshak'a > yisxakxa, izine > yızına (Pulat, 2001: 54).

Pulat'ın çalışmasının sözlük bölümünde bir örnekte y-'nin düştüğüne de rastlanmaktadır.

y- > ø- : yumuşacık, yumuşak > imşaxrax (Pulat, 2001:279).

8. Karluk Grubu

8.1. Özbek Türkçesi

Özbek Türkçesi ön ses y-'yi koruyan lehçeler içerisinde yer alır.

yit- ~ yitmâq, yol ~ yol, yirmi > yigirmi, yıldı > yıldıq, yigit ~ yigit

Bazı kelimelerde ø- > y- değişimi görülür: iri > yirik, irak > yirâq, eğirmek > yigirmâq (Berdak, Tulum, 1994: 62-63).

8.2. Yeni Uygur Türkçesi

Genel olarak Eski Türkçenin y- ünsüzü korunmuştur. Bazı kelimelerin j- ile başlayan şekilleri de vardır.

y- ~ y-: yağ "yağ", yağa "kıyı, kenar", yakmak, yal "yele", yalañ "yalın, çıplak", yamğur "yağmur", yar "uçurum", yer, yetmek "varmak, yetişmek", yéñi "yeni", yimek "yemek", yoxlimâq "yoklamak", yötülüş "öksürme", yulduz "yıldız", yumuq, yürek, yüz (Kurban, 2008: 454-473).

jil ~ yil "yıl", jurt ~ yurt "yurt", jigit ~ yigit "yiğit", jigirme ~ yigirme "yirmi", jürek ~ yürek , jitim ~ yitim "yetim" (Buran, Alkaya, 2007:200).

Yeni Uygur Türkçesi sözlüğünde yılan > jılan > ilan "yılan" şekli de görülmektedir (Kurban, 2008: 468-174).

Yeni Uygur Türkçesi ağızlarında y- > c- , (y- >) j- > c- ve y- > ø- şekilleri de görülmektedir.

YUT

Kaşgar Ağızı

YUT

Kaşgar Ağızı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

yil	>	cil	“yel”	jut-	>	cut-	“yutmak”
yüzbeşi	>	cüzbaşı	“yüzbaşı”	jilan	>	cilan	“yılan”
yiğne	>	ciğne	“iğne”	jil	>	cil	“yel”(Güllüdağ, 2000: 64).

YUT		Hoten, Kaşgar, Aksu Ağızları
jilan	>	ilen “yılan”
yüz	>	üz “yüz”
yirt-	>	îr- “yırtmak” (Güllüdağ, 2000:46-63-68).

8.3. Salar Türkçesi

Salarlar Çin’de yaşayan Müslüman Türk gruplarından biridir. Günümüzde Salar Türklerinin büyük bir kısmı Çin Halk Cumhuriyetinin Çinghai eyaletinin Şün Hua (Xun-hua) Otonom bölgesinde, komşu Hualon Huyzu Otonom Nahiyesinin Gandu kasabasında ve Gansu eyaletinin Cişişen Baven Salar Otonom bölgesinin Daheciya nahiyesinde yaşamaktadırlar (Gülsün, 2007:1).

Salar Türkçesinin karma dil özellikleri sergilediğini belirten Gülsün; “ Salar Türkçesi bir Oğuz lehçesi olarak görülürse bünyesinde barındırdığı karma lehçelik özellikler kolayca seçilir. Burada tipik Oğuz ve Kıpçak özellikleri iç içedir.” (Gülsün, 2007: 30) demektedir.

Gülsün, Salar Türkçesinin, “Günümüzde Çinghai Eyaletinde konuşulan, Kıpçak Türkçesinin kimi özelliklerini 14. yüzyılın sonuna kadar bünyesine alıp bu dönemden sonra bunları izole etmiş bir Oğuz lehçesi olarak adlandırabileceğimiz gibi, 14. yy Müşterek Orta Asya Türkçesinin Harezmi - Oğuz özelliklerini korumuş bir Türk lehçesi” (Gülsün, 2007:24) olarak da tanımlanabileceğini belirtir.

Türk Lehçeleri içerisinde Salar Türkçesinin yerini belirlemek için önemli çalışmalar yapan Tenişev’in görüşlerine dikkatleri çeken Gülsün; “Tenişev’in, Salar Türkçesini, Kıpçak dil özelliklerini bünyesine almış bir Oğuz lehçesi olarak kabul ettiği düşünülebilir. Tenişev’in bildirdiğine göre Salarlar 14. yüzyılda doğuya göç etmiş ve bu göç sonucunda Eski Uygurlarla sıkı ilişkilerde bulunmuşlardır. Tenişev’e göre bugünkü Salar Türkçesi Oğuz lehçelerine, daha çok da Türkmen Türkçesine yakınlığını korumaktadır.”(Gülsün, 2007: 30) bilgisini aktarır. Bu bilgiler ve Gülsün’ün örneklerde kullandığı cümlelerde bol miktarda y-’li sözcükler bulunmasından hareketle Salar Türkçesinin de ön ses y-’yi devam ettiren lehçelerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

y- ~ y- : yere “yere” (Gülsün, 2007: 42), yec- “yet-, ulaş-”, yiğge “yesinler”, yanäm “döneyim/ yan-’tan”, yolden “yoldan” (age:52), yukuru “yürüyüp”, yanına, yu- “yu-, yıka-” (age:55), yaşi “yaşı” (age:56), yengolarım “yengelerim”, yamiş “yatmış” (age:58).

9. Altay Grubu

Bu gruptaki lehçelerde ve bu lehçelerin ağızlarında daha çok y- > ç- ~ c-, y- > d’- ve y- > n- değişimi görülmektedir.

9. 1. Altay Türkçesi

Turkish Studies

y- > d' - (t'-) : yol > d'ol "yol", yer > d'er "yer", yağ > d'ü, yılan > d'ılan, yok > d'ok. (Karaağaç, 2010: 222-223).

y- > c- : yay > caa "ok", yağ- > caa- "yağmak", yanak > caak "yanak, çene", yağış > caaş "yağmur", yahşı > cakşı "iyi, güzel", yeşil > cajıl (Naskali, Duranlı, 1999:47-68).

9. 2. Hakas Türkçesi

Ekrem Arıkoğlu, Eski Türkçe y-'li kelimelerin azımsanmayacak oranda n-'ye dönüştüğünü, bu durumun gerileyici ünsüz benzeşmesi ile ortaya çıktığını, çoğunlukla ise y- > ç- değişiminin görüldüğünü belirtir (Arıkoğlu, 2005:17).

y- > ç- : yer > çir, yap- > çap- "ört-", yıl > çıl, yakşı > çahsı (Karaağaç, 2010; 222).

y- > n-: yanı > naa, yanak > naah, yağmu > nanmır, yumurtga > nımırha (Karaağaç, 2010; 226)

y- > ç- değişiminin ilk örneklerinin Oğuz Kağan Destanı'nda da görüldüğünü belirten Karaağaç, şu örnekleri vermiştir.

ET	OKD
yal	çal "yele"
yalbar-	çalbar- "yalvar-"
yanak	çañak "yanak"
yarlık	çarlık "buyruk"
yaruk	çaruk "ışık"
yol	çol "yol"
yumşa-	çumşa- "yumuşa-"
yorıgu	çürüğü "yürüme, yürüyüş"

Günümüz Hakasçasında ç-'li şekiller çoğunluktadır:

ET	Hakas
yap-	çap- "ört-"
yer	çir
yadağ	çazağ "yaya"
yıl	çıl
yaqşı	çahsı "güzel, iyi"
yok	çoh (Karaağaç, 2010:222).

Arıkoğlu'nun hazırladığı sözlüğün y maddesinde, dört yerde madde başı olarak verilen ve Eski Türkçe "yanku"dan gelen şu kelimeler vardır:

yanıla- "yankıla", yanlan- , yanıla-, "yankılanmak", yanılata- "yankılandırmak" (Arıkoğlu, 2005:555).

9.3. Tuva Türkçesi

y- > ç- : yer > çir, yaş > çaş “yaş, ömür”, yol > çol, yat- > çat-, yıl > çıl (Karaağaç, 2010; 222).

y- > n- : nuguur “yoğurmak, ezmek, mıncıklamak” (Arıkoğlu, Kuular, 2003: 80).

9.4. Şor Türkçesi

y- > ç- : yağı > çaa “düşman”, yap- > çap- “ört-”, yer > çer, yıl > çıl

y- > n- : yağmur > namur, nağır, nağbur, yan- > nan- “dön-”, (Karaağaç, 2010; 222-226).

Kondom ağzında bazen y- > t'- dönüşümü de görülür: yok > t'ok, yat- > t'at- (Killi, 1996 71).

9.5. Teleüt Türkçesi

Teleüt ağzında ön seste y- bulunmaz. Ön ses y- daha çok d'- sesine dönüşmüştür.

y- > d'- : yağ- > d'aa, yanak > d'aak “yanak, çene”, yaşa- > d'aja-, yeşer- > d'ajar- , yaş > d'aji, yeğen > d'een, ipek > yip/fek > d'ibek, yıl > d'ıl (Akalın, Turgunbayev, 2000, 19-34).

Bazı kelimelerde y- > ç- : yığın > çugum (Akalın, Turgunbayev, 2000: 18).

9.6. Telengit Türkçesi

Telengitler, Gülsüm Killi'nin çalışmasında Altay-Kiji veya Asıl Altaylar, Tölösler ve Teleütlerle birlikte, Altay Türklerinin Güney Altay boyları arasında gösterilmişlerdir. Altayların Kuzey boyları arasında ise Tubalar, Kuu-Kijiler ve Kumandılar sayılmıştır (Killi, 1996, 72). Buna göre, Telengit ağzında ön ses y- ile ilgili olarak, Teleüt ağzında görülen özelliklerin bulunduğu sonucuna varılabilir.

9.7. Koybol Türkçesi

y- > d'- (t'-) : yaş > t'as “yaş, genç”, yay > t'ay, yaz > t'as, “ilkbahar”, yağa > t'aga, yap- > t'ap- “ört-”, yüz > t'üs, yürek > t'ürek

y- > n- : yañı > yañı > na, nağu “yeni”, yağmur > nañmur (Karaağaç, 2010; 222-223).

9.8. Kaç Türkçesi

y- > n- : yañı > yañı > na, nağu “yeni”, yağmur > nañmur , yan- > nan- “dön-” (Karaağaç, 2010; 223).

9.10. Soyon Türkçesi

y- > ç- : ET yañı “yeni” > çaña,

y- > d'- (t'-) : yağ > t'ah “yağ”, yavaş > t'abas, yeñ “yen” > t'en “elb,se kolu”, yiñil > t'iges “yeğni, hafif”, yımşak “yumuşak” > t'emdak (Karaağaç, 2010; 222-223).

9. 11. Karagas Türkçesi

y- > d'-(t'-) : yay > d'ay, yaz > d'as, "ilkbahar", yağ > d'ah, yağa > d'aga, yak- > t'ah- "yak-", yasa- > t'asa- "yap-, düzenle-", yazı > t'ase "ova", yal > t'el "yele", yıd (<ıd) > t'et-t'es, yüz > d'üs, yürek > t'ürek, yip (< ip) > t'ip, s'ip "ip"

y- > n- : yumurtka > numurtha "yumurta", yalnız > nuşus "yalnız"(Karağaç, 2010; 222-223).

y- > ç- ~ c- : yıl > çıl ~ cıl, yer > çer ~ cer (Killi, 1996: 45).

9. 12. Beltir Türkçesi

y- > n- : yañı > na, nağı "yeni", yan- > nan- "dön-"(Karağaç, 2010; 223).

9. 13. Sagay Türkçesi

y- > n- : yañı > yañı > na, nağı "yeni", yağmur > nañmur, yan- > nan- "dön-" (Karağaç, 2010; 223).

9. 14. Kızıl Türkçesi

y- > n- : yan- > nan- "dön-" (Karağaç, 2010; 223).

Bu ağızda y- > ş- değişimi de görülür: yer > şär, yol > şäl (Killi, 1996: 64).

Altay grubu lehçelerinde görülen y- > n- değişiminin, çoğunlukla, Genel Türkçede y- ile başlayan kelimelerin ilk hece sonundaki ünsüzünün "m, n, ŋ" gibi geniz seslerinden biri olduğunda gerçekleştiği görülmektedir (Karağaç, 2012:240). Bundan dolayı y- > n- değişiminin gerileyici ünsüz benzeşmesi sonucu oluştuğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

1. Eski Türkçede sözcük başlatabilen altı ünsüz sestten biri olan, gerçekte tam bir ünsüz sayılmayan ve yarı ünlü özelliği taşıyan y'nin, Türkçenin hem tarihi hem de günümüz lehçelerinde ön seste "d', c-, ç-, ş-, s-, t-, n-, ŋ-, k-" seslerine değiştiği, sözcük önünde düştüğü (y- > ø-) ya da türediği (ø > y-) görülür. Bir ünsüzün tonluluk tonsuzluk bakımından çok çeşitli ünsüzlere değişmesi ile türeme ve düşmesi, onun yerinin tam olarak belirli olmadığını gösterir.

2. Türkçede, genelde, ünsüzler tonsuzdan tonluya oradan ünlüye değişir, bazen de düşer. Türkçedeki bu genel eğilime göre y-, İlk Türkçe devresinde tonsuz ve en az "tç", "tc" gibi çift karakter taşıyan *δ- ünsüzünden değiş olmalıdır. *δ- ünsüzünün tonsuz şekilleri tarihi ve çağdaş Türk lehçeleri ile Türkçeden Moğolcaya geçmiş sözcüklerde bulunmakta ve Genel Türkçedeki y-'ye denk gelmektedir.

3. Ön seste y- ve s- denkliği Ana Türkçenin Batı ve Doğu Türkçesi olarak adlandırılan kollarının önemli farklılıklarından biridir. Bu farklılaşma, diğer bir ifadeyle ses denkliği, İlk Türkçe devresinden itibaren oluşmuştur. Bir çok Türkolog tarafından y- ve s- denkliği Türk lehçelerinin tasnifinde önemli bir ölçü olarak kullanılmıştır.

4. Azerbaycan Türkçesinde diğer lehçelerden farklı olarak bazı belirli kelimelerde y- kalıcı olarak düşmüştür. Azerbaycan Türkçesindeki bu durum, önses y-'nin uğradığı değişimler

Turkish Studies

açısından, onu diğer lehçelerden ayırır. Tarihi Türk lehçelerinde de y-'nin düşürülmesine rastlanır; ancak, tarihi metinlerde, yine çağdaş lehçelerin bazılarında, y-'li şekillerle y- > ø-'li şekiller karışık olarak görülmekteyken Azerbaycan Türkçesinde belirli sözcüklerin yalnızca y- > ø-'li şekiller vardır.

KAYNAKÇA

- AKSAN Doğan(1995). **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara: TDK Yayınları.
- ALTAYLI Seyfettin (1994). **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul: MEB Yayınları.
- ARAT Reşit Rahmeti (2002). “Türk Lehçe ve Şiveleri”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C. II, Ankara: TDK Yayınları, s.59-69.
- ARIKOĞLU Ekrem, Klara Kuular (2003). **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.
- ARIKOĞLU Ekrem (2005). **Hakasça-Türkçe Sözlük**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ATA Aysu (2004). **Karahanlı Türkçesi, Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)**, Ankara: TDK Yayınları.
- ATALAY Besim (1998). **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I**, C. I, Ankara: TDK Yayınları.
- BAZİN Louis(1979). Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temâyülleri, **Târîhî Türk Şiveleri**, Ankara: Sevinç Matbaası, s.15-29.
- BURAN Ahmet (1997). **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, Ankara: TDK Yayınları.
- BURAN Ahmet, Ercan Alkaya (2007). **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- CEYLAN Emine (1997). **Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi**, Ankara: TDK Yayınları.
- COŞKUN Volkan (2001). “Standart Türkçedeki Ünsüzlerin Akustik Özellikleri ve Görüntüleriyle Boğumlanma Yerleri Bakımından Sınıflandırılması”, **TDAY Belleten**, 2011/1, Ankara: TDK Yayınları, s.63-85.
- ÇAĞATAY Saadet (1972). **Türk Lehçeleri Örnekleri II**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- DİLAÇAR Agop (1953). “Batı Türkçesi”, **TDAY Belleten**, 1953, Ankara: TDK Yayınları, s.73-92.
- DİLAÇAR Agop (1957). “Türk Lehçelerinin meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi”, **TDAY Belleten**, 1957, Ankara: TDK Yayınları, s.83-93.
- DİLÇİN Cem (1991). **Süheyl ü Nev-Bahâr**, Ankara: TDK Yayınları.
- DOERFER Gerhard (1995), “Eski Türkçe ı- ~ yı- Hakkında”, **Türk Dilleri Araştırmaları 5.**, İstanbul: Simurg Yayınları, s.5-11.
- ECKMANN Janos (2005). **Çağatayca El Kitabı**, (Çev.: Günay Karaağaç), Ankara: Akçağ Yayınları.
- ECKMANN Janos (1966). **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, (Hzl.: Osman Fikri Sertkaya,), Ankara: TDK Yayınları.
- EDİSKUN Haydar (2007). **Türk Dilbilgisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EMRE Ahmet Cevat (1949). **Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri (İlk Deneme)**, İstanbul: TDK Yayınları.

- EREN Hasan (1983). “Y. Maddesi”, **Türk Ansiklopedisi**, C. XXXII, Ankara, s.366-367.
- ERGİN Muharrem (1999). **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- ERSOY Feyzi (2010). **Çuvaş Türkçesi Grameri**, Ankara: Kitabevi.
- GABAİN A. Von (2007). **Eski Türkçenin Grameri**, (Çev.: Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLLÜDAĞ Nesrin (1998). **Nogay Türkçesi Grameri**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- GÜLLÜDAĞ Nesrin (2000). **Yeni Uygur Türkçesinin Hoten, Yarkın, Turfan, Kaşgar ve Aksu Ağzlarındaki Ses Değişimleri**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Semineri, Elazığ.
- GÜLSEVİN Gürer (1987). “Türk Dilinde Kelime Başı Ünsüzü Üzerine”, **TDAY Belleten**, 1987, Ankara: TDK Yayınları, s.173-200.
- GÜLSEVİN Gürer (1990). “Göktürk Anıtları ile Yaşayan Üç Lehçemizin (Halaç, Çuvaş ve Saha/Yakut) Tarihi İlgi Düzeni”, **TDAY Belleten**, 1990, Ankara: TDK Yayınları, s.55-64.
- GÜRSOY-NASKALİ Emine, Muvaffak Duranlı (1999). **Altayca-Türkçe Sözlük**, Ankara: TDK Yayınları.
- İLHAN Nadir (2009). “Türkçede Ünsüz Düşmesi, Nedeni ve Türleri”, **ZfWT**. V.1, N.2, s.43-55.
- KALAY Emin (1998). **Edirne İli Ağzları**, Ankara: TDK Yayınları.
- KARA Mehmet (2000). **Türkmence**, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- KARAAĞAÇ Günay (2010). **Türkçenin Ses Bilgisi**, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARAAĞAÇ Günay (2012). **Türkçenin Dil Bilgisi**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KASAPOĞLU ÇENGEL Hülya (2005). **Kırgız Türkçesi Grameri**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KİLLİ Gülsüm (1996). **Kuzey Doğu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KİRİŞÇİOĞLU Fatih (1999). **Saha (Yakut) Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yayınları.
- KOÇ Kenan, Ayabek BAYNİYAZOV, Vehbi BAŞKAPAN (2003). **Kazak Türkçesi- Türkiye Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KOÇ Kenan, Oğuz DOĞAN (2004). **Kazak Türkçesi Grameri**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- KOÇ Nurettin (1996). **Yeni Dilbilgisi**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- NECİP Necipoviç Emir (2008). **Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü**, (Çev.: İklil Kurban), Ankara: TDK Yayınları.
- ÖNER Mustafa (1998). **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖNER Mustafa (2009). **Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZKAN Nevzat (1996). **Gagavuz Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZKAN Nevzat (2004). “Gagavuz Türkçesi Kıpçak Sahası Bağlantıları Üzerine”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, Ankara: TDK Yayınları, s.2319-2329.

- POPPE Nikolaus (1994). **Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri 1. Kısım Karşılaştırmalı Ses Bilgisi**, (Çev.: Zeki Kaymaz), İstanbul: Fatih Ofset.
- PULAT Gündüz (2001). **David Bijnin'in Maxtav Cozmaxları Adlı Eserine Göre Karaim Türkçesi Grameri**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- RYUMİNA-SIRKAŞEVA L.T., N. A. KUÇİGAŞEVA (2000). **Teleüt Ağzı Sözlüğü**, (Çev.: Şükrü Haluk Akalın, Caştekin Turgunbayev), Ankara: TDK Yayınları.
- SARTKOJAULI Karjaubay (2011). "Eski Türkçedeki c (ž,j) Fonemi Üzerine", **III. Uluslar Arası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu**, C.II, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- TAVKUL Ufuk (2000). **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.
- TEKİN Talat, Mehmet ÖLMEZ vd. (1995). **Türkmence-Türkçe Sözlük**, Ankara: Simurg Yayınları.
- TEKİN Talat, Mehmet ÖLMEZ vd. (1994). "Türk Dillerinde Ön Seste y- Türemesi", **Türk Dilleri Araştırmaları 4.**, İstanbul: Simurg Yayınları, s.51-66.
- TOPALOĞLU Ahmet (1978). **XV. Yüzyıl Başlarında Yapılış Kur'an Tercümesi**, C. II, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TOPARLI Recep, Hanifi VURAL (2004). **Kıpçak Türkçesi**, Sivas: Dilek Matbaa & Ofset Tesisleri.
- TUNA Osman Nedim (1983). **Altay Dilleri Teorisi**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- YILMAZ Metin (2011). "Orhun Yazıtlarının Söz Varlığı İle Çuvaşçanın Söz Varlığının Fonetik Açıdan Karşılaştırılması", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.191, İstanbul, s.65-83.
- YUSUF Berdak Mehmet Mâhur TULUM (1994). **SÖZLÜK Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Türkiye Türkçesi – Özbekistan Türkçesi**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.